THE ROLE OF HUNGARIAN CULTURE IN THE DEVELOPMENT OF ROMANIAN CULTURAL MOVEMENT DURING THE 18TH AND 19TH CENTURIES

Nagy Imola Katalin

Lecturer, PhD., Sapientia University of Tîrgu Mureș

Abstract: In this article we intend to outline the cultural profile of the last half of the eighteenth century and the first half of the nineteenth century. It is well known that the movement of the Transylvanian School was the promoter of modernization of Romanian culture in this century, its representatives are, in many respects innovators and pioneers: they wrote the first dictionary, the first grammar, the first history books, they lay the foundations of terminology in English and they are among the first translators. We want to reflect on how the representatives of the Transylvanian School, their immersion in Hungarian cultural life of the time contributed to their pioneering work in promoting Romanian culture. We highlight the role of cultural institutions, e.g. the schools in Cluj, Aiud, etc., different libraries and the typography at the University of Buda in terms of production and propagation of Romanian books, as well as promoting young Romanian intellectuals.

Keywords: Romanian culture, Hungarian culture, cultural institutions, Typography of Buda University, Transylvanian School

Pentru a putea înţelege importanţa momentului pe care îl vom aborda în acest articol, este necesară schiţarea unor elemente legate de perioada precedentă în cultura română, epoca în care apar primele manifestări ale culturii scrise. Epoca în care s-a produs trecerea de la relaţiile medievale la renascentism și umanism, este o epocă de mari mișcări și contradicții în toată Europa, cu atât mai mult în spațiul plin de convergențe ale Europei centrale. „Cercetarea istoriei ideilor îngăduie observația potrivit căreia aspirațiile omului european cuceresc comunitățile umane trăind în arealul dincolo de capitala Habsburgilor. Contactele și dialogul Orient-Occident … oferă o altă imagine a geografiei cultuale și culturale europene, aduc în lumină vechimea tentației lui *Homo Europaeus*, prezent în conștiințe nu numai la apuseni, la germanii și austriecii din Europa de mijloc, ci și la greci, sârbi, croați, români, bulgari, ruși, slovaci, cehi, polonezi, maghiari, sloveni. In Sud-Est, mutațiile mai mici sau mai mari izvorăsc din interiorul religiei …. Biserica își exercita, în evul mediu și în zorii epocii moderne, puterea dinamizatoare, dar și aceea conservatoare, ea dominând scena intereselor politice și culturale… Este perioada în care în Moldova se studiază limbile greacă, slavonă, latină ; de asemenea, teologia, filosofia, retorica, poetica, dialectica, aritmetica, geometria, astronomia, gramatica și muzica. Să reținem că prin activitatea cărturărească a mitropolitului Varlaam ia ființă cunoscuta tipografie de la Trei Ierarhi, că opera sa, *Cazania*, contribuie la dezvoltarea limbii literare și că, prin *Răspuns la Catheismul calvinesc*, el este cel ce stimulează lupta ortodocșilor români din

BDD-A25652 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 16:08:13 UTC)

Transilvania pentru apărarea propriei religii… Reacția vehementă a prelatului moldav indică o simptomatică fază a războiului confesional care, pornit în Occident cu un veac mai devreme, se extinde … la mijlocul și în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, arătând premisele unei epoci de modificare a mentalităților. Inseși soluțiile domnitorilor români sunt stimulate de lupta dintre Reformă și Contrareformă." (Neumann 1997: 55)

Rolul jucat de reforma protestantă în catalizarea vieţii culturale româneşti este subliniat de către Farkas (2010: 57-63). Primul document redactat în limba română și parvenit până azi este *Scrisoarea lui Neacșu* din Câmpulung către primarul orașului Brașov, Hanăș Begner (Hans Benkner) din 1521, scrisoare despre unele mișcări și planuri de atac ale turcilor. Apariția limbii române în liturgia religioasă însă are cauze externe. În Europa secolului al XV-lea se produce despărțirea de limba latină în serviciile religioase (în Boemia prin Ian Hus, în Germania prin Martin Luther). Specialiștii în lingvistică română au lansat două teorii legate de apariția primelor texte religioase în limba română: prin influența husitismului respectiv prin influența luteranismului. Influența husitismului se regăsește, în primul rând, în activitatea culturală care s-a desfășurat la mănăstirea Peri din Maramureș. Cercetătorul Ion Clopoțel este de părere că primele încercări de scriere românească s-au făcut în Maramureș, și anume la mănăstirea din Peri : „pentru a împiedica pătrunderea influențelor altor biserici în acele teritorii, înflăcărații călugări din Peri s-au consacrat unei activități cărturărești de primul ordin, lor li se datoresc primele traduceri în românește din cărțile liturgice bizantine și slavone, probabil și din limba greacă-bizantină și latină." (Clopoțel 1970: 11) Ideea originii latine a limbii și nașterea limbii literare pe teritoriul Transilvaniei (transformate ulterior în mitul originii, după Lucian Boia, 1997) sunt unanim acceptate de către toți cercetătorii români, printre care și Sextil Pușcariu (cf. Clopoțel 1970), care crede că rolul Transilvaniei în formarea limbii române literare rezidă în împrejurarea că traducerile efectuate aici sunt scutite de influențele limbii grecești, ruse sau turce. Trebuie remarcată aici activitatea diaconului Coresi din Târgoviște care scoate primele tipărituri în limba română la Brașov în a doua jumătate a secolului 16. La Brașov se înființează și prima școală românească pe lângă biserica de la Șcheii Brașovului, înființarea școlii fiind susținută de către primarul sas al orașului.

Dacă primele scrieri utilizează alfabetul chirilic, o primă folosire a alfabetului latin este atestată printr-un document transilvănean scris după convențiile alfabetului maghiar la sfârșitul secolului 16. Etnograful Cornel Irimie scrie, în *Contemporanul* din 26 iulie 1968, despre existența unei tiparnițe la Sibiu, tiparniță considerată a fi cea mai veche tipografie din Transilvania; aceasta ar fi funcționat acolo din 1528, cu litere latine și chirilice. „În acel an tipărea o gramatică latină dascălul Thomas Gemmarius. În 1530 imprima un tratat despre ciumă. O moară de hârtie fu instalată în Orlat în 1534. În Sibiu s-a tipărit cea dintâi carte, un catehism luteran, în limba română, în 1544, din care nu s-a păstrat nici un exemplar. In 1546 apărea un tetraevanghel slavon. Iar în 1551-53, Filip Moldoveanu (zis Filip Maler) a imprimat un tetraevanghel slavo-român" (Clopoțel 1970: 37).

In secolul al XVII-lea, activitatea de traducere și editare de cărți tipărite continuă. În 1648 apare *Noul Testament de la Bălgrad*, iar în 1688 *Biblia de la București*. Către mijlocul secolului al XVII-lea apar și tipăriturile pe teritoriul Moldovei, și anume *Cazania lui Varlaam sau Cartea românească de învățătură* în 1643, *Răspunsul împotriva catehismului calvinesc* al aceluiași autor în 1645, respectiv operele de traducere și prelucrare ale mitropolitului Dosoftei: *Liturghierul, Molitvenic de-nțăles, Octoih, Psaltirea de-nțăles*. Dosoftei mai tipărește la Uniev, în Polonia, *Psaltirea în versuri* în 1673, precum și *Viețile sfinților*, la Iași, între 1682-1686.

Prima şcoală românească apărea deci la Braşov în 1559. Primul manual românesc era traducerea *Catehismului luteran* al lui Martin Luther, publicat la Sibiu în 1544. Mai multe cărţi româneşti inspirate de reforma protestantă au fost tipărite de către Coresi (Farkas 2010: 58) cu ajutor venit din partea vieţii culturale maghiare. De exemplu publicarea volumului *Tîlcul evangheliilor,* scos de Coresi în 1564, a fost finanţată de către nobilul maghiar Miklós Forró,

BDD-A25652 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 16:08:13 UTC)

iar cheltuielile legate de apariţia *Paliei de la Orăştie* (1582) au fost suportate de către Geszthy Ferenc din Deva. (Farkas 2010: 58) Gáldi László în studiul *Az erdélyi magyar tudományosság és a kolozsvári egyetem hatása a román tudományra* (1941) demonstrează faptul că *Palia*, pe lângă finanţarea venită din partea nobilului maghiar, a avut drept model traducerea Bibliei în limba maghiară făcută de către clujeanul Gáspár Heltai. Ba mai mult, ideea publicării primei Biblii româneşti îi aparţine principelului Gábor Bethlen, datorită şcolii fondate de acesta şi tipografiei de la Alba Iulia apărând, în 1651, prima traducere a unui psalm din limba ebraică în limba română. În 1570, în tipografia clujeană a lui Heltai era tipărită prima carte de cântece religioase în limba română, folosindu-se caractere latine (Gáldi, 1941, 286-287).

În secolul al XVII-lea la colegiile de la Alba Iulia, Cluj şi Aiud studiau tot mai mulţi tineri români, acest contact cu lumea ştiinţifică şi culturală maghiară catalizând procesul ridicării şi dezvoltării culturii române prin formarea unei pături importante de intelectuali. Limba română ca subiect şi materie de studiu din programa şcolară oficială a fost introdusă pentru prima oară la colegiul Bethlen din Aiud (Gáldi, 1941, 287). La acest colegiu erau colegi de clasă Ferenc Pápai Páriz, renumitul medic, autor de dicţionar şi om de ştiinţă de renume eruropean şi fiul traducătorului de psalmi, Mihail Halici, tânărul Mihail Halici. Acesta este cunoscut astăzi drept unul din primii versificatori ai culturii române şi pionierii lexicografiei româneşti, ambele activităţi fiind inspirate de prietenia şi colaborarea cu Pápai Páriz: „Pe când era pe băncile gimnaziului, a versificat o poezie în limba latină, dedicată prietenului său.... Autointitulat „Valachus Poeta", Halici a devenit celebru prin oda scrisă la 1 iunie 1674 prietenului său Franciscus Pariz Papay, cu ocazia obţinerii de către acesta a titlului de doctor în medicină. Această odă este prima poezie din literatura română scrisă în hexametre şi pentametre. Deşi ortografia odei are influenţe maghiaro-săseşti, toate cuvintele ei sunt de origine latină.

Cea mai importantă operă a lui Mihai Halici este un vocabular românesc-latinesc, *Dictionarium valachico-latinum*, cu 5.000 de cuvinte. Scris cu litere latine şi cu ortografia ungaro-săsească obişnuită în cercurile românilor calvini, dicţionarul este foarte valoros întrucât redă limba ţărănească din Banat. Însemnătatea acestei lucrări nu stă numai în bogăţia materialului lexical ci, mai ales, în faptul că pentru întâia oară se pune alături, într-o lucrare lexicografică, limba română cu cea latină din care s-a născut."[1]

Problema destinului culturii româneşti a fost abordată şi ridicată pentru prima dată la modul serios de către acei tineri români care au studiat la şcolile iezuite şi piariste din Cluj, la şcolile greco-catolice din Transilvania şi la Universităţile de la Cluj, Buda, Roma sau Viena sau Cluj. Ideea unităţii de limbă a românilor şi conştiinţa naţională românească s-au născut, crede Farkas (2010: 57-63), în atmosfera din instituţiile culturale maghiare importante ale secolelor XVIII şi XIX (biblioteci, şcoli, universitatea şi tipografia Universităţii de la Buda).

Printre studenţii şcolii piariste de la Cluj îi menţionăm pe Ioan Molnar Piuariu, primul medic român cu studii superioare în ştiinţele medicale şi autorul primului tratat ştiinţific în limba română *Paraenesis* (1791), Teodor Racoce, care a scos primul manual de lecturi în limba română în Bucovina, *Chrestomaticul românescu sau adunare a tot feliul de istorii şi alte făptorii scoase din autorii dipe osebite limbi* (1817)[2], sau Gheorghe Lazăr, care a studiat la colegiul piarist din Cluj între anii 1799 şi 1805, după care a urmat studii de teologie la Viena. Întors în Transilvania, a intrat în conflict cu autorităţile bisericeşti şi s-a mutat în Ţara Românească, unde a fondat, în 1818, prima şcoală românească, *Şcoala română de la Sfântul Sava*, organizat după modelul colegiului piarist clujean (Gáldi, 1941, 295). În 1813 Gheorghe Asachi inaugurează la Iași învățământul în limba română, și 1820 acesta vine în Ardeal cu

[1] http://enciclopediaromaniei.ro/wiki/Mihail_Halici
[2] http://dragusanul.ro/teodor-racoce/

BDD-A25652 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 16:08:13 UTC)

scopul de a invita profesori ardeleni, cu permisiunea guvernatorului Transilvaniei. Mai târziu, în anul 1834, tot la îndemnul lui Asachi merge la Iaşi profesorul Eftimie Murgu, absolvent de filosofie şi de drept al universității din Buda (înmatriculat cu numele de Murgu Eutimiusz). Maria Berenyi dedică un capitol lung activităţii lui Murgu, în care arată: „In 1826 trece la *Budapesta*, unde rămâne până in 1834. Aici Murgu a studiat mai intâi filozofia, apoi dreptul. Diploma de avocat a obţinut-o la 28 septembrie 1832. A fost coleg cu Andrei Mocioni, Gheorghe Ioanovici, Paul Vasici, Ioan Dobran, Meletie Dreghici, Mihail Tomici, Petru Moaler Cîmpeanu, Ştefan Mano, Ioan Raţiu şi alţii. In cursul studiilor sale a fost instructorul contelui Eszterhazy P. cu care a făcut călătorii de studii in Anglia, Franţa, Germania şi Italia, ţări ale căror limbi le învăţase…. În vara anului 1834 va pleca spre Iaşi, după ce va obţine titlul de doctor în drept universal al Universităţii din Pesta. Aici se afla şi prietenul său de idei şi năzuinţe de la Universitatea din Pesta, Damaschin Bojincă. Murgu e numit profesor de filozofie şi drept natural. Işi citeşte primul curs, care era viu, cu aplicaţii la stările de atunci din Moldova, lecţiile lui au făcut pe auditorii săi să se gândească, să ia atitudine. Boierimea şi domnitorul Mihai Sturdza erau nemulţumiţi de libertatea prea mare ce o manifesta Murgu la cursurile lui. Astfel, el intră in conflict cu domnitorul moldovean şi cu Gheorghe Asachi. Nu găseşte teren prielnic pentru a-şi dezvolta principiile. Sânt dovezi că era stimat de elevii săi, dintre care unii vor avea roluri importante mai târziu, ca de pildă fraţii Scriban sau Ion Ionescu (De la Brad)….. Stăpânirea se alarmează: acest filozof bănăţean răscoleşte lumea. Domnul Moldovei îl cheamă – scrie Bariţ – pe Murgu la sine şi îi spune: îţi măresc leafa, numai să te laşi de filozofie şi să numai vorbeşti nimic despre cutare lucruri. Murgu nu acceptă, pentru el funcţia de profesor nu însemna o sursă de existenţă, ci o misiune, un apostolat. In mai 1836 îşi dă demisia şi trece la Bucureşti. Din 1837, la Academia Mihăileană, în locul lui a predat cursul de filozofie fostul său coleg de la Pesta, *Petru Moaler Cîmpeanu* (originar din Otlaca). ” [3] (Berenyi, 2013, 87-105)

Gheorghe Bogdan Duică (cf. Gáldi, 1941, 295) arată că formaţia intelectuală a lui Murgu a fost profund influenţată de fostul său profesor de filosofie János Imre. Profesorul maghiar a fost cel care a militat printre primii pentru introducerea limbii materne în studierea filosofiei, ţinându-şi cursul de la universitatea de la Buda în limba maghiară. Urmând exemplul fostului său profesor, la Școala Vasiliană din Iași, Murgu îşi va ţine cursul de filosofie în limba română. Modelul cursului său l-a constituit cartea lui János Imre, *Amicum foedus rationis cum experiantia*, apărută la Pesta în 1830.

Alţi tineri români, deveniţi intelectuali de marcă ai culturii române, precum Simion Bărnuţiu, August Treboniu Laurian, Alexandru Papiu Ilarian, Aron Pumnul sau Iosif Hodoş au studiat filosofie sau drept la Cluj. Bărnuţiu a devenit ulterior rectorul Universităţii din Iaşi, August Treboniu Laurian a fost decan al Facultăţii de litere din Bucureşti. Însăşi Vicor Babeş mai târziu, a studiat la Budapesta şi a primit bursă de la statul maghiar pentru a pleca la Paris să studieze sub îndrumarea lui Louis Pasteur şi a lui Rudolf Virchow (Gáldi, 1941, 297).
Mişcarea culturală care marchează determinant profilul secolul al XVIII-lea şi determină hotărâtor drumul culturii româneşti în secolul XIX este Şcoala Ardeleană, o mișcare ideologică de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea din Transilvania. Această mișcare a fost considerată expresia luptei românilor pentru drepturi egale cu celelalte națiuni ardelene din Imperiul Habsburgic. Mișcarea are și un program politic, intitulat *Supplex Libellus Valachorum Transilvaniae*, tipărit la Cluj și elaborat de Gheorghe Șincai, Piuariu Molnar ș.a. Ideile Școlii Ardelene sunt idei iluministe, principiile de egalitate, libertate, temeiul dreptului natural și al contractului social și educarea prin cultură a românilor ardeleni. Generația propriu-zisă a Școlii Ardelene, compusă din George Barițiu, Simion Bărnuțiu, Timotei Cipariu, Andrei Mureșanu, A. T. Laurian, Aron Pumnul este precedată de o generație care pregătește mișcarea

[3] Asupra căruia revenim în articol

BDD-A25652 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 16:08:13 UTC)

luministă a Școlii Ardelene, dintre aceștia îi amintim pe: Inocențiu Micu, nepotul lui Samuil și Ioan Piuariu Molnar, Ioan Barac, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Ion Budai-Deleanu, Vasile Aaron, Vasile Popp, Radu Tempea, Gheorghe Lazăr, ș.a.

Figura cea mai importantă a precursorilor și creatorul premiselor mișcării este episcopul Ion Inocențiu Micu-Klein, care elaborează și lansează, în discursul cultural al românilor ardeleni, teza privind originea romană, vechimea poporului român și continuitatea românilor în Dacia, susținând dreptul la învățătură al românilor și egalitatea în drepturi a acestora. Reprezentanții cei mai cunoscuţi ai mișcării Școlii Ardelene sunt Samuil Micu Klein (1745-1806), Gh. Șincai (1754-1816), Petru Maior (1761-1821), Ion Budai-Deleanu (1760-1820), autorul primei şi unicei epopei terminate din literatura română: *Ţiganiada*.

Reprezentanții Școlii Ardelene pun bazele lingvisticii românești și ale filologiei române moderne. Ei susțin introducerea alfabetului latin în locul celui chirilic, ei realizează primele cercetări privind structura gramaticală a limbii române, înlătură exagerările purismului latinist. Ei contribuie la formarea unui limbaj filosofic (S Micu traduce lucrările lui Fr. Ch. Baumeister-*Logica, Învățătura metafizică, Legile firei, Etică și Politică sau filosofia cea lucrătoare*). Budai-Deleanu pune bazele terminologiei juridice românești, prin traducerea Codului Civil și a Codului Penal. Budai-Deleanu dă și prima epopee a literaturii române, prin *Țiganiada*. Prin activitatea Școlii Ardelene cultura română intră într-o etapă de modernizare, trecând de la tradiția slavo-bizantină la o cultură românească de esență latină.

Dintre lucrările lor istorice amintim: S. Micu: *Istoria și lucrurile și întâmplările românilor*; Gh. Șincai: *Hronica românilor și a mai multor neamuri*; Petru Maior: *Istoria pentru începutul românilor în Dacia* (Buda, 1812).

Dintre lucrările filologice se cuvin menţionate: S. Micu și Gh. Șincai: *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, 1780, prima gramatică a limbii române, scrisă în latinește; Ion-Budai Deleanu: *Fundamenta grammatices lingua romanicae*; *Temeiurile gramaticii românești* (prima gramatică modernă a limbii române); Samuil Micu: *Carte de rogacioni,* 1779, în românește, cu litere latine; Petru Maior: *Disertație pentru începutul limbii române: Dialog pentru începutul limbii române între nepot și unchi*; S. Micu, P. Maior și alții: *Lexiconul de la Buda* sau *Lexicon Budense*, primul dicționar al limbii române, 1825.

Însă în ce mediu s-a format ideologia Şcolii Ardelene şi care au fost catalizatorii acestei orientări, ce anume şi cine anume a făcut posibilă apariţia acestei grupări care a efectuat un salt atât de important în istoria culturii româneşti? Într-o carte dedicată penetrării spiritului european în cultura românească, în secolul luminilor, Victor Neumann, pornește de la definirea unor coridoare culturale care leagă mediul cultural ardelean de mediile intelectuale din Apusul Europei. Una din componentele fundamentale ale acestui transfer și împrumut cultural o reprezintă bibliotecile, care devin „un adevărat plămân, respirând aerul culturii europene; prin ele nu numai că pătrunde, dar se și saturează imaginea omului modern.” (Neumann 1994: 145) Principalele mijloace de comunicare cu Europa sunt cărțile, și în centrele urbane mai mici sau mai mari ale Transilvaniei (Sibiu, Blaj, Alba Iulia, Cluj, Târgu-Mureș, Aiud, Oradea, etc) cartea pătrunde prin intermediul intelectualilor, al aristocraților, al negustorilor ambulanți. Astfel, Bruckental înființează, la Sibiu, o bibliotecă publică de rang european. În 1747 apare biblioteca de la Blaj, iar la Alba Iulia Ignác Batthányi înființează una din cele mai valoroase colecții documentare din Europa. La Târgu-Mureș, Sámuel Teleki înființează o bibliotecă nobiliară impresionantă. Pe lîngă mănăstirile catolice iau naștere, de asemenea, instituții bibliotecare importante (Arad, Radna, Deva, Cluj, Oradea). „Blajul, de exemplu, are o bibliotecă românească, datorită, în primul rând învățământului care se dezvoltă aici. Gimnaziul, liceul și seminarul sunt instituții de prim rang în dinamizarea procesului de cunoaștere, activitatea lor fiind direct condiționată de preocupările cărturarilor, de generația dascălilor luniniști Gr. Maior, L. Moschonas, S. Caliani, I. Lemeni, T. Cipariu, I. M. Moldovan, N. Pauletti ș.a. Posesori ai unei veritabile colecții de carte europeană, profesorii Blajului circulă în spațiile

BDD-A25652 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 16:08:13 UTC)

culturale învecinate sau mai îndepărtate spre a crea acel univers livresc de tip enciclopedic atât de necesar în descătușarea spiritelor. Ei întrețin legături cu Buda, Viena, Lemberg, Kiev, București, Râmnic, Galați ... Prin Gh. Șincai se stabilesc contactele cu Buda, prin Grigore Maior cu Viena, prin Budai-Deleanu cu Polonia, prin Timotei Cipariu cu București și Râmnic. Bibliotecile particulare alcătuiesc dovada, tocmai datorită amintitelor forme de comunicare, a unui extraordinar punct al interferențelor pe harta culturii luministe din Europa Est-Centrală." (Neumann 1994: 145-146) La Blaj, ia ființă o deosebit de bogată bibliotecă, în care se găseau cărți didactice europene, lucrări de gramatică, de retorică, ediții din claisici antici (Cicero, Titus Liviu, Ovidiu, Cato, Esop), lucrări de istorie, de matematică, de filosofie. Tot la Blaj apare și o tipografie, „rezultat ul unui fructuos schimb de valori culturale și tehnice româno-maghiare. Una din cercetările documentare întreprinse de istoricul Jakó Zsigmond ne destăinuie colaborarea lui Aron și Gheronte Cotorea (*inspector Typographiae*) cu tipograful Colegiului Reformat din Cluj, Székely Páldi István, instruit în Olanda, continuator al celebrului Misztótfalusi Kis Miklós (cel ce, la sfârșitul secolului al XVII-lea, pusese bazele confecționării artistice a literelor de tipar." (Neumann 1994: 146) Această colaborare cu mediul cultural maghiar a facilitat împământenirea tiparului latin la români.

Biblioteca fondată de către Sámuel Teleki la Târgu-Mureș contribuie, și ea, la închegarea acestui coridor cultural care viza legăturile spirituale cu Vestul Europei, în special cu Viena (contele Teleki este cel căruia i se datorează primul catalog științific sistematic de bibliotecă din spațiul acesta. Care sunt rezultatele acestei efervescențe culturale și spirituale? „Se va crea o conștiință a elitei de care nu este străin cărturarul român, maghiar, evreu sau german din Transilvania. Fapt este că biblioteca are un profil enciclopedic și că din bogăția sa spirituală se vor hrăni cu toții; se va obține o cunoaștere a istoriilor multietnice, va fi provocată o curiozitate față de orice alter ego." (Neumann 1994: 153)

Valoarea cărților procurate de către contele Teleki în timpul șederii sale la Viena este inestimabilă. Aici vor intra și memoriul colectiv *Supplex Libellus Valachorum,* sau operele lui Micu, Șincai, Maior. Un rol extrem de important este jucat și de biblioteca lui Samuel von Brukental, care intervine în propagarea acelui suflu european și intercultural care face ca schimburile și legăturile dintre culturile ardelene să se intensifice tot mai mult. Batthyaneum-ul din Alba Iulia, biblioteca lui Ignác Batthyány aduce cea mai importantă colecție de biblii din Europa precum și un număr impresionant de incunabule. Aici se află și o scriere a lui Cantemir, *Historisch-Geograpisch und Politisch. Beschreinbung der Moldau*, care a fost citit aici de către Iosif Meheși, cel care contribuie la redactarea și înaintarea *Supplex*-ul la Viena. Dialogul european instituit prin intermediul cărții are o tradiție în Transilvania, ceea ce explică numeroasele contacte cultuale și culturale de aici. Climatul de efervescență culturală întreținut de bibliotecile ardelene se va răsfrânge și în mediile românești. Această schimbare de mentalitate din Ardealul luminist face posibilă apariția unei mișcări de emancipare a românilor ardeleni, care culminează prin redactarea *Supplexului*.

Contele Ferenc Széchényi pune bazele renumitei biblioteci Széchényi de la Pesta, „în biblioteca sa se va tezauriza tot ceea ce este esențial în materie de carte luministă și tot aici se va crea un cadru propice studiilor filologice inițiate în primii ani ai secolului al XIX-lea de Kováchich György. Sub aceeași cupolă se vor întâlni cărturari de seamă ai luminismului răsăritean și aceeași instituție își va aduce o contribuție remarcabilă în cercetarea și modernizarea limbii maghiare." (Neumann 1994: 199) Biblioteca lui Széchényi și activitatea intelectuală de acolo intervin în cea mai grea dintre schimbări, și anume schimbarea mentalului colectiv, prin depășirea ignoranței, prin cultivarea unui spirit erudit. În această bibliotecă lucrează și Gheorghe Șincai, acolo este prim colaborator al lui Kováchich, aici ia contact cu noile tendințe în istoriografie, aici învață tehnicile de editare a izvoarelor. Are acces, ca și Alexandru Papiu Ilarian și August Treboniu Laurian mai târziu, la cele trei volume ale celebrului catalog *Index alter libros Bibliotechae Hungaricae Szechenyiano regnicolaris in*

BDD-A25652 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 16:08:13 UTC)

scientiarum ordines, precum și la volumele din diferite domenii (istorie, istoria culturii, istoria bisericilor, geografie, hermeneeutică, literatură maghiară și universală) din colecția absolut remarcabilă a bibliotecii.

Un moment deosebit de important este înființarea tipografiei Universității de la Buda (universitate fondată la Nagyszombat în 1635), tipografie care este „o simbioză a vieții sociale, politice și culturale a mai multor națiuni în formare din centrul și sud-estul continentului, având un rol important în adunarea și răspândirea cunoștințelor în perioada cuprinsă între anii 1777-1849." (Neumann 1994: 201) Şcoala Ardeleană şi secţia româna a Tipografiei Universităţii din Buda reprezintă „noţiuni de bază în istoria culturii româneşti. Angajaţii tipografiei, Samuil Micu Clain, Gheorghe Şincai şi Petru Maior, s-au bucurat de toată încrederea superiorilor, de sprijinul Tipografiei, după cum dovedesc documentele. Tipografia preţuia munca celor trei corifei, în timpul funcţionării lor activitatea tipografiei fiind cea mai rodnică, iar cărţile acestora au atins nivelul ştiinţific cel mai ridicat între publicaţiile româneşti de la Tipografia Universităţii.

După ce împăratul Iosif al II-lea a anulat sau mai bine a ameliorat foarte simţitor restricţiile cenzurei, s-au putut observa de la o zi la alta bucuria şi entuziasmul reflectate publicistic. Cărţile au început să apară în mare număr pe întreg întinsul împărăţiei. Pentru corifei, cartea şi învăţătura erau mijloacele unui salt istoric, ce trebuia grăbit şi stimulat pe toate căile. E vorba despre un adevărat mesianism al cărţii. Samuil Micu scrie singur vreo 60 de cărţi în cele mai diferite domenii: cărţi de teologie, bisericeşti, de istorie, de filozofie. Îl preocupă deopotrivă problemele unei ortografii etimologice ca şi problemele gramaticii. Traduce, deasemeni, *Biblia*. Desigur, cele mai multe cărţi ale sale sînt traduceri, dar traducerile echivalau pe atunci aproape cu o creaţie. Şi ceilalţi învăţaţi din Şcoala Ardeleană au scris, variat şi mult, în cele mai diverse domenii. Ne-au rămas de la ei, în afara cărţilor de istorie şi filologie, specialităţi ce-i preocupau cu deosebire, tratate asupra naturii şi lucărri teologice. Toţi trei corifei ai Şcolii Ardelene s-au angajat la Tipografia din Buda, pentru că aici au găsit condiţii optime pentru publicarea operelor lor. Tot ceea ce promotorii Şcolii Ardelene au preluat din cultura europeană a fost angajat de ei în lupta naţională. Stimulul întregii activităţi, orale şi scrise, a întemeietorilor Şcolii Ardelene a fost spiritul militant. Micu, Şincai, Maior şi toţi ceilali ardeleni învăţaţii ai epocii luminilor n-au profesat ştiinţa pentru ştiinţă, istoria pentru istorie, lingvistica pentru lingvistică : şi-au subsumat toate preocuprile, toate eforturile, toate ambiţiile cauzei propăşirii naţiunii. Ei au adaptat principiile veacului luminat imperativelor luptei naţionale. " (Berenyi, 2000, 40)

În studiul *Carte şi cultură românească la Tipografia Universităţii din Buda* Maria Berenyi arată că „Tipografia Universităţii din Buda a fost întemeiată la Nagyszombat în 1677, de episcopul catolic Telegdi Miklós, în cadrul universităţi care funcţiona acolo (din 1635). În 1777 Maria Tereza a mutat universitatea la Buda astfel a ajuns aici Tipografia Universităţii. Teascurile tipografiei au fost instalate în Casa Corvin (azi str. Országház 13). Aici şi-a început tipografia noua ei activitate, sub conducerea vestitului istoric Pray György, director al Bibliotecii Universităţii. …

În anul 1779, împărăteasa Maria Tereza a acordat tipografiei privilegiul de a edita cărţi didactice pentru Ungaria. Tipografia a tipărit, cu alfabetul chirilic pe atunci în uz, pentru minorităţile din Ungaria: sîrbi, croaţi, slovaci, români lucrări bisericeşti, şcolare, ştiinţifice, precum şi beletristice şi de răspîndire a ştiinţelor. " (Berenyi, 2000, 37)

La sfârşitul secolului al XVIII-lea un decret imperial prevedea aşadar obligativitatea introducerii şi standardizării unor manuale pe tot teritoriul Imperiului Austro-Ungar, manualele şcolare în limba române fiind tipărite toate la tipografia Universităţii de la Buda. Prin urmare, la această tipografie - adevărat catalizator cultural - se editează abecedare, ghiduri ortografice, gramatici, manuale, cărţi de matematică, istorie nu doar în limba maghiară, ci şi în limbile sîrbă, croată, slovacă, română, bulgară, greacă, evreiască, ucraineană, etc. Tipografia Universităţii de

BDD-A25652 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 16:08:13 UTC)

la Buda a publicat, între anii 1780-1840 aproximativ două sute de cărţi româneşti, printre care numeroase publicaţii religioase, didactice, ştiinţifice, dicţionare şi cărţi de popularizare a ştiinţei (Farkas 2010: 57). Reprezentanţii Şcolii Ardelene şi-au publicat o mare parte a operei la această tipografie. Ei sunt apropiați de intelectualii maghiari ai vremii și de cei care se află la conducerea tipografiei. Astfel, Samuil Micu colaborează, atunci când lucrează la *Lexiconul* său, cu Benedek Virág și András Haliczky. Șincai este prieten cu György Kováchich, acesta îi plătește întreținerea pe jumătate de an. În schimb românul îl ajută la redactarea cărților sale și la aranjarea bibliotecii. De asemenea, Kováchich îl recomandă pe Șincai să primească postul de corector al tipografiei în locul lui Ioan Onișor. Petru Maior are contacte strânse cu istoricii György Pray, József Benkő, Dániel Cornides. El este și deosebit de bine remunerat pentru cărţile sale scrise în limba română, „ de vreme ce pentru două dintre cărțile tipărite primește suma, importantă atunci, de 1253 de florini.” (Neumann 1994: 205) Activitatea tinerilor intelectuali români a fost de foarte multe ori inspirată, facilitată sau ajutată la modul propriu zis de către prieteniile lor cu intelectualii maghiari ai vremii, relaţiile lor personale sau contactul cu opere şi scrieri din cultura maghiară. „Din această cauză nu ni se pare deloc întâmplător faptul că o serie de cărturari şi filologi români şi-au ales drept modele opere ale filologiei maghiare. Astfel, Teodor Corbea şi-a luat drept model pentru al său *Dictiones latinae cum Valachica interpretatione* din 1703, ediţia a III-a a *Lexiconului Latino-Greco-Hungaricum* al lui Szenczi Molnár Adalbert, că *Dictionarum Vlachico-latinum*, cunoscut în literatura română sub numele de *Anonymus Caransebiensis* (cca 1710) are la bază dicţionarul lui B. Fabricius Szikszovianus, *Nomenclatura seu Dictionarum Latino-Hungaricum* (1630), că un alt dicţionar, lucrat de către un preot la Oradea şi păstrat în manuscris la biblioteca din Kalocsa a avut drept îndreptar ediţia a II-a de la Nagy-Szombat (1762) a lucrării *Dictionarum Latino-Hungaricum*, după cum glosarul lui Şincai *Vocabulorium partensis ad tria regna naturae* (1808-1810) conţinând nume de plante, de animale şi de minerale, nu poate face abstracţie de lucrările anterioare: cea a lui Benkő József, *Nomina vegetabilum* (1738) şi cel al lui Sigerius (1791), mai ales că primul a fost ajutat pentru stabilirea terminologiei botanice româneşti de medicul Ádám Molnár care ştia foarte bine limba română, căci petrecuse 20 de ani la Bucureşti. [4] Nu ne miră nici faptul că Dimitrie Eustatevici şi-a luat drept model pentru gramatica lui gramatica latină a lui Gregorius Molnár, profesor protestant la Cluj, intitulată *Elementa gramaticae latinae*, apărută la Cluj în 1556 şi care a cunoscut de-a lungul timpului enorm de multe ediţii..., iar Samuil Micu şi Gheorghe Şincai s-au inspirat în redactarea lucrării lor *Elementa linguae daco-Romanicae sive Valachicae* (Viena, 1780) după o alta asemănătoare *Elementa linguae Germanicae, ingratiam Hungaricae et Transylvaniae inventutis, ex optimis autoribus colleta a Georgio Nagy, Transylvano de Nagy-Ajta*, Viena, 1775. Autorul, contemporan cu lexicografii noştri, a fost profesor de filosofie şi germană la şcoala superioară din Cluj şi nu este exclus ca el să se fi cunoscut personal cu Samuil Micu, fie la Cluj, fie în timpul studiilor la Viena.

Tot prin relaţii personale se explică şi faptul că în jurul anului 1800, când Samuil Micu şi-a alcătuit Dicţionarul său latin-român-maghiar, el s-a adresat pentru ajutor profesorilor de la universitatea din Budapesta Virág Benedek, pentru partea maghiară şi Andrei Halitzki pentru partea germană, după cum singur o mărturiseşte la 9 aprilie 1805.” (Popa 1997: 13-14) Activitatea lexicografică a lui Samuil Micu-Klein au fost inspirate de activitatea similară a lui Ferenc Pápai Páriz, iar un fragment de dicţionar al lui Micu-Klein, rămas în manuscris a fost scris în colaborare cu Virág Benedek, care a întocmit lista de cuvinte în limba maghiară (Gáldi, 1941, 293).

In studiul *Petru Maior censor la Tipografia Universităţii din Buda* Berenyi subliniază: „Atmosfera spirituală din Monarhia Habsburgică, politica şcolară şi confesională a

[4] Privitor la rolul lui Molnár în medicina românească a se vedea şi Gáldi, 1941, 292

BDD-A25652 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 16:08:13 UTC)

josefinismului favorizau eforturile acelor invăţaţi macedoromani care erau stabiliţi aici şi care trăiseră momentul deşteptării naţionale a diferitelor popoare. Negustorii şi proprietarii funciari aromani din Ungaria, Banat şi Transilvania asistară la spectacolul înălţător al deşteptării conştiinţei naţionale… Se simţiră deosebiţi de grecii a căror limbă o intrebuinţau in afaceri şi o considerau ca limbă maternă deopotrivă cu modestul şi necunoscutul dialect in auzul căruia crescură departe, in satele muntoase ale patriei. Pepiniera redeşteptării naţionale pentru aromani au fost Viena şi Budapesta, unde luaseră contact cu invăţaţi români din Transilvania ca: Petru Maior**,** Gheorghe Şincai, Samuil Micu Clain şi alţii." (Berenyi, 2013, 16)
Reprezentanţii Şcolii Ardelene lucrau sau studiau împreună cu umaniştii maghiari ai vremii, şi tipografia Universităţii de la Buda a contribuit masiv la răspândirea ideilor iluministe în cadrul culturii române. „Buda şi Pesta, apoi Budapesta (cele două oraşe s-au unit oficial doar în 1873) au fost centre culturale foarte viguroase pentru cultura românească, începând de la secolul al XVIII-lea, cu tipografia din Buda, unde corifeii Şcolii Ardelene au fost cenzori. Petru Maior şi Gheorghe Şincai şi-au editat acolo cele mai multe publicaţii. A fost o perioadă, între 1813 şi 1825, când la Buda s-a publicat mai multă carte românească decât la Iaşi sau la Bucureşti. Deci putem vorbi de o cultură înfloritoare." [5]

La răspîndirea ideilor iluministe, Samuil Micu Clain a contribuit prin operele sale istorice, dar şi prin lucrări dealt gen, de exemplu prin traducerile sale. "Cea mai importantă şi valoroasă traducere a lui Samuil Micu Clain este cea a Bibliei, cu titlul integral *Biblia adecă dumnezeiască scriptură a legii vechi şi ceii noao toate*. Clain a tradus şi numeroase opere filosofice importante. Traduce toate volumele lui Chr.Baumeister, dar reuşeşte să publice numai două. Primul se intitulează *Logica adecă partea cea cuvîntătoare a filosofiei* tipărit la Buda în 1799, fără numele traducătorului. La Buda i-a apărut deasemeni lucrarea *Istoria, lucrurile şi întîmplările românilor pe scurt* (1806). " (Berenyi, 2000, 40)

Gheorghe Şincai merge la Buda în octombrie 1803, şi se stabileşte în casa lui Kováchich „care i-a asigurat casă şi masă în schimbul aranjării bibliotecii şi manuscriselor sale. Din 1804 lucrează la Tipografia din Buda. În 1806, încurajat de episcopul Samuil Vulcan din Oradea, Şincai începe a-şi tipări *Hronica* sa ca supliment la *Calendarul de Buda*, cu o urmare în 1809. Publicarea *Hronicii* s a întreruptă însă, fiind oprit de cenzură. În 1809 Şincai îşi caută din nou adăpost în casa familiei Vass, la foştii săi elevi, într-un sat din ţinutul Caşoviei." (Berenyi, 2000, 41)

După ce pe postul de cenzor al tipografiei este angajat Maior şi nu Şincai, care aplicase şi el pentru acelaşi post, acesta se simte marginalizat, şi în anul 1812 îşi dat demisia şi se mută la familia Vass, la Sinea, unde este angajat ca perceptor şi ca învăţător al copiilor. Este vorba despre familia nobiliară Wass[6], din care provine şi romancierul Wass Albert. Unul din strămoşii romancierului, Dániel Wass avea un domeniu la Sinea, unde l-a angajat pe Şincai să se preocupe, printre altele, şi de educaţia copiilor săi: Dániel (strămoşul scriitorului Wass Albert, conte de Ţaga, Tamás, György, şi Klára. Relaţia lui Şincai cu familia conţilor Wass este semnalată şi de către Popa care afirmă: „Şincai a trăit o vreme în mijlocul familiei conţilor Wass de Ţege." (Popa, 1997, 14) Aici, Sinea, el avea suficient timp, resurse şi linişte pentru preocupările sale intelectuale şi scris. Românul a trăit mult pe domeniul familiei Wass, la unde a şi decedat în 1816. Tot aici i se crează condiţii prielnice continuării şi redactării operei sale, *Hronicul,* „volumul însă nu a putut vedea lumina tiparului în timpul vieţii autorului." (Berenyi, 2000, 41)

[5] http://revistasinteza.ro/a-fost-o-vreme-cand-la-buda-se-tiparea-mai-multa-carte-romaneasca-decat-la-iasi-sau-bucuresti/

[6] cf. W. Kovács András, *A Wass család cegei levéltára*, Kolozsvár 2006, http://www.mek.oszk.hu/05000/05051/05051.pdf

BDD-A25652 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 16:08:13 UTC)

Petru Maior a fost, „între cărturarii Şcolii ardelene, mintea cea mai ordonată, mai limpede, teoretizantă, speculativă şi în acelaşi timp, foarte aplicativă, condus de un ascuţit simţ al trebuinţelor practice, imediate şi de perspectivă. Ducînd şi el, ca urmare a confruntării inevitabile cu obtuzul episcop Bob, o existenţă tensionată, Maior şi-a cîştigat o relativă linişte, necesară muncii intelectuale, doar după obţinerea în 1808 a postului de cenzor la tipografia din Buda. Numit cenzor şi corector al cărţilor româneşti, P. Maior îşi începe activitatea în martie 1809. Din acest moment pînă la sfîrşitul vieţii se va dedica editării cărţilor în limba română. Autor prolific, el va începe să-şi tipărească propria operă, beneficiind de acumulările consistente pe care le-a realizat în activitatea sacerdotală. Maior n-a vrut să fie un simplu funcţionar la Tipografia Universităţii ci, cum precizase în memoriul de activitate, înaintat în scopul obţinerii postului, în afara revizuirii cărţilor scrise în limba română el însuşi vrea să scrie cărţi în limba română şi doreşte să le publice la Tipografia Universităţii, sporindu-i în felul acesta renumele. Îşi va tipări în 11 ani, 12 lucrări în 13 volume, va înregistra cu ele o culme a creaţiei luminismului.” (Berenyi, 2000, 42)

Cele două sute de volume româneşti publicate la Buda între 1777 şi 1848, prin contribuţia lui Samuil Micu, Petru Maior sau Gheorghe Şincai au ajuns nu doar în Ungaria şi Transilvania, ci şi în Moldova şi Ţara Românească, Farkas îl citează pe Nicolae Iorga care spune că cele mai frumoase ediţii şi volume româneşti din această perioadă provin de la editura maghiară. Petru Maior a publicat aici 12 scrieri proprii şi traduceri, dar a lucrat la editarea a circa 100 de cărţi româneşti (44 manuale, 22 cărţi religioase, 10 cărţi de istorie, 12 cărţi de economie, 16 alte publicaţii) Farkas (2010: 58). Tot la tipografia Universităţii de la Buda au apărut mai multe cărţi bilingve, dicţionare, manuale, abecedare, tot redactate de români, precum şi primele traduceri. Prima gramatică ştiinţifică a limbii române, *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, (1780), scris de către Samuil Micu şi Gheorghe Şincai a fost tipărită întâi la Viena, dar ediţia a doua a apărut deja la Buda (1805). Şincai devine profesor de retorică al seminarului de la Blaj, unde va impune acest curent latinist, dar în 1804 devine corector al tipografiei Universităţii de la Buda. Volumele româneşti tipărite aici sunt numeroase şi importante şi toate au edificat apariţia conştiinţei naţionale româneşti. Volume ale literaturii române au apărut aici, spre exemplu jurnalul de călătorie al lui Dinicu Golescu (1826), traducerile făcutre de către Nicolae Beldiman din opera lui Voltaire şi Gessner, traducerea din Fénélon, făcută de Petru Maior. Trebuie menţionat şi momentul 1825, când a apărut primul dicţionar quadrilingv român-latin-maghiar-german, *Lexiconul de la Buda* sau *Lexicon Budense*. Chiar şi biserica ortodoxă a publicat volume la tipografia de la Buda, în perioada 1804-1807 au fost scoase cele 12 de volume ale liturghierului *Mineiul* (Farkas 2010: 58). Ideea apare şi la Berenyi, care subliniază calitatea tehnică deosebită a publicaţiilor de aici: „Meşterii acestui atelier au muncit atît de iscusit, încît rezultatele dexterităţii lor au fost căutate şi de tipografiiler ţărilor româneşti. Îmbunătăţirea tehnică s-a dezvoltat rapid. Dovada acestui fapt este apariţia luxoasă a cărţii de slujbe religioase *Mineiu* în 12 volume, între 1804-1807.” (Berenyi, 2000, 38)

În 1832 Péter Maller, pe vremea aceea student al Universităţii de la Buda, publica aici traducerea românească a gramaticii maghiare a cunoscutului savant Imre Szalay. Ca urmare a acestei traduceri, în 1837 Maller a fost invitat să se alăture catedrei de filosofie a Academiei Mihăilene de la Iaşi, unde a devenit unul din intelectualii de vază ai vieţii culturale sub numele de Petre Maller Câmpeanu.[7] În 1840 era unul din cei patru directori ai Teatrului Naţional de la Iaşi, alături de V. Alecsandri, C. Negruzzi si M. Kogălniceanu. Una din lucrările sale cele mai importante *Gramatica românească* (1848), poartă amprenta spiritului gramaticilor germane şi maghiare cu care a venit în contact. „Opera lui P.M. Câmpeanu este pe măsura aprecierii contemporanilor, acoperind o vastă plajă a cunoştinţelor umane: lucrări de filosofie, drept

[7] www.bcu-iasi.ro/authority_files/BCU10.000004454.html, http://convorbiri-literare.dntis.ro/PAPUCian3.html

BDD-A25652 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 16:08:13 UTC)

natural, filologie, economia câmpului, antropologie, metafizică, religie, versuri, traduceri diverse, unele tipărite, altele rămase în manuscris. De un puternic impact în epocă s-a bucurat *Gramatica românească* (1848), ... în spirit latinist: Autorul afirmă răspicat originea noastră romană si latinitatea limbii române si de aceea îndeamnă la împrumutul de cuvinte de origine latină, mai ales a termenilor ştiinţifici, tehnici, problemele de metodica predării, formulate în spirit modern si păstrându-şi valabilitatea, opozitia faţă de învăţământul formal, bazat pe o memorare mecanică."[8] Activitatea lingvistică a lui Peter Maller este menţionată în volumul *A magyar egyetemi nyomda termékeinek czímjegyzéke, 1777-1787, összeállította Baloghy István*[9] (1832. 40. Maller Péter. —Román-magyar nyelvtan.— Budán. Egy.ny. 1832.8-r., 182 1., tartalommal) dar şi în volumul lui *Szinnyei József, Magyar írók élete és munkái*[10], în care se precizează titlul lucrării sale (*Grammatica Ungarica* ... Emericus Salai univ. prof. Buda, 1832. (Czirill betűkkel oláh czím.) precum şi două resurse cu privire la munca acestuia: Baloghy István, *A m. kir. egyetemi nyomda termékeinek Czímjegyzéke.* Budapest, 1882. 257. l. şi Kiss Áron, *A magyar népiskolai tanítás története*. Bpest, 1881. 309. l. volumul lui Maller mai apare menţionat sub titlul Maller Péter: *Magyar nyelvtudomány második része, melyben foglaltatnak magyar–oláh gyakorlatok*… Buda, 1832. 115 l.[11] dar şi *Maller Péter: Magyar nyelvtudomány 1833. 36–38. l.*[12]

În 1836, tot la tipografia Universităţii de la Buda apărea prima gramatică românească adresată maghiarilor, autorul ei fiind dascălul român Moise Bota. Acelaşi Bota este şi unul dintre primii traducători de literatură, deoarece traduce în 1829 ciclul *Lilla* de Csokonai Vitéz Mihály. „Moise Bota este unul din primii autori de abecedare şi manuale şcolare româneşti, în 1820 el publicase primul abecedar românesc cu grafie latină (*Abecedarul*), tipărit şi editat cu ajutorul lui Petru Maior la tipografia Universităţii de la Buda. Moise Bota şi contemporanii săi, se mişcă in jurul Preparandiei arădene, transformind-o intr-un focar de difuzare a iluminismului şi centru al vieţii culturale româneşti pentru Banat şi Crişana. Cei mai mulţi militează pentru drepturi naţionale şi culturale, colaborind cu reprezentanţii Şcolii Ardelene, pe direcţiile căreia se orientează şi manifestările culturale bănăţene. In cadrul literaturii iluministe româneşti din Banat, primeşte un accent literatura didactică şi de educaţie care invadează epoca Luminilor, constituind şi tematica principală a scrierilor „beletristice". Preocupările „moralicești" se integrează unor teme generale de educaţie." (Berenyi, 2013, 85)

Zaharia Carcalechi publică la Buda, între anii 1821 şi 1830, prima revistă românească de literatură şi istorie, *Biblioteca românească,* publicaţie care se răspândeşte şi în Moldova şi Ţara Românească. Farkas (2010: 58) subliniază importanţa operei de pionierat a lui Carcalechi, deoarece primele publicaţii similare din Moldova şi Ţara Românească apar doar câteva decenii mai târziu (la Iaşi Mihail Kogălniceanu scoate *Arhiva românească* între 1840-1845, iar ia Bucureşti A. Treboniu Laurian şi Nicolae Bălcescu scot *Magazin istoric pentru Dacia* între 1845-1848).

Iată că secolul al XVIII-lea coincide cu primele manifestări și tentative de stabilizare a culturii române și circumscriere a ei în niște cadre stabile, chiar științifice (insistența pe adoptatarea scrierii cu caractere latine). În Transilvania Diploma imperială din 30 martie 1701 (a doua diplomă leopoldină) înseamnă și actul de naștere a bisericii greco-catolice. Cel mai mare succes al acestei uniri cu Roma este faptul că românilor li se deschid porțile spre cele mai bune școli europene și spre spiritul și cultura europeană. În Transilvania se va forma astfel o nouă elită culturală. Dominația habsburgică aduce cu sine procesul de modernizare a

[8] Liviu Papuc, Doi uitaţi ai Iaşilor, http://convorbiri-literare.dntis.ro/PAPUCian3.html
[9] http://mek.oszk.hu/13500/13501/13501.pdf
[10] http://www.mek.oszk.hu/03600/03630/html/
[11] http://mek.oszk.hu/04900/04918/html/mhnesajnalja0094.html
[12] http://mek.oszk.hu/04900/04918/html/mhnesajnalja0034.html

BDD-A25652 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 16:08:13 UTC)

Transilvaniei, domnia Mariei Tereza (1740-1780) și aceea a lui Iosif II (1780-1790) produce o creștere spectaculoasă și o modernizarea accentuată în domenii esențiale precum agricultura, mineritul, industria maufacturieră. Tot atunci se produce și o modernizare instituțională și un proces de trezire națională, în care acea nouă elită joacă un rol important (redactarea și înaintarea *Supplexului*, actul programatic fundamental de emancipare a românilor ardeleni).
Datorită acestor instituții culturale de care am vorbit în acest studiu (biblioteci, tipografii) începe să se generalizeze învățământul în limba maternă. „Tipografia Universității din Buda redă, la nivelul producției de carte, ansamblul fenomenului cultural central-sud-est european; ea ne explică sistemul relațional și tentațiile culturale și politice ale regiunii. O întâlnire a feluritelor conștiințe și mentalități care converg atunci când ideile de egalitate și libertate intră în scena vieții cotidiene. Teoriile naționale, contribuind la emancipare (de la doctrina ceho-slovacă a lui Kollar, la teza continuității daco-romane susținută de Maior și Murgu, de la doctrina panslavistă a lui Herkel, la concepția privind dezvoltarea națională sârbă a lui Obradovic și Karadzic) vizează nu numai fiecare popor în parte, ci și o conlucrare mutuală a tuturor. Tipografia avea să favorizeze, ba chiar să încurajeze înmulțirea coridoarelor care legau Răsăritul de Apus, avea să promoveze acele cărți care reliefau utopia luminilor reformatoare. Ea dobândește o oarecare independență în fața autorităților. Nu rareori cărțile și colecțiile sunt lansate pe piață fără acordul mai marilor zilei." (Neumann 1994: 204) În perioada 1778–1803, la Buda s-au tipărit 21 de cărţi româneşti; între 1804 şi 1824, perioada de apogeu, 167 de volume; anii 1813–1816 au fost cei mai bogaţi în realizări tipografice (1813 – 13 cărţi, 1814 – 15, 1815 – 14, 1816– 13); între 1825 şi 1849 apar 90 de cărţi (Berenyi, 2000, 38). Aici se tipărește, prin urmare, și gramatica limbii române redactată de Gheorghe Șincai, *Lexicon Budense*, un mare dicționar român-latin-maghiar-german, al cărui principal redactor este Petru Maior, o istorie a genezei românilor în Dacia de Petru Maior. Însă mediul cultural de la Budapesta va contribui mai târziu şi prin alte măsuri la dezvoltarea culturii româneşti: Mihai Eminescu şi-a publicat prima poezie în 1866 în revista *Familia*, redactată şi scoadă de către Iosif Vulcan la Budapesta. La Buda şi la Pesta apăreau pe vremea aceea trei publicaţii româneşti (Farkas 2010: 57), în timp ce în 1912 în Ungaria apăreau 40 de publicaţii româneşti[13]. A treia catedră de limba şi literatura română din lume îşi deschidea porţile la Universitatea de la Budapesta în 1862 (Farkas 2010: 57), şeful catedrei fiind Alexandru Roman iar Octavian Goga s-a lansat în paginile revistei *Luceafărul* (1902-1906) şi tot la Budapesta apărea şi primul său volum de poezii (*Poezii*, 1905).

BIBLIOGRAPHY

Berenyi, Maria. 2000. *Cultură românească la Budapesta în secolul al XIX-lea*. Publicaţie a Societăţii culturale a românilor din Budapesta, Giula.
Berenyi, Maria.2013. *Personalităţi marcante in istoria şi cultura romanilor din Ungaria (Secolul XIX*), Studii, , Publicaţia Institutului de Cercetări al Romanilor din Ungaria, Giula.
Boia, Lucian. 1997. *Istorie și mit în conștiința românească,* Editura Humanitas, București.
Bulei, Ion. 1996. *Scurtă istorie a românilor*, Editura Meronia, București.
Clopoțel Ion. 1970. *Originile, dezvoltarea și desăvârșirea limbii române literare,* Editura Didactică și Pedagogică, București.

[13] *Publicaţiunile periodice româneşti (ziare, gazete, reviste).* Descriere bibliografică de Nerva Hodoş şi Al. Sadi Ionescu, cu o introducere de Ioan Bianu, Bucureşti, Librăriile Socec & Comp. Si C. Sfetea Lepizig Viena Otto Harrassowitz Gerold & Comp. 1913, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/34/Alexandru_Sadi-Ionescu_-_Publica%C8%9Biile_periodice_rom%C3%A2ne%C8%99ti_-_(ziare,_gazete,_reviste)._Volumul_1_-_Catalog_alfabetic_1820-1906.pdf

BDD-A25652 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 16:08:13 UTC)

Durandin, Catherine. 1998. *Istoria românilor*, traducere de liliana Buruiană, Popovici, prefață de Al. Zub, Insitutul European, Iași.
Farkas Jenő. 2010. *A román irodalomról magyar szemmel*, in Bárka, 2010/3, pp. 57-63, http://www.barkaonline.hu/archivum/barka_201003.pdf
Gáldi László. 1941. *Az erdélyi magyar tudományosság és a kolozsvári egyetem hatása a román tudományra*, in Bisztray Gyula- Szabó T. Attila, Tamás L ajos (coord), *Az erdélyi egyetemi gondolat és a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem története*, Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár. http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf9463.pdf
Hodoş, Nerva- Oinescu, Al. Sadi. 1913. *Publicaţiunile periodice româneşti (ziare, gazete, reviste)*. Descriere bibliografică de Nerva Hodoş şi Al. Sadi Ionescu, cu o introducere de Ioan Bianu, Bucureşti, Librăriile Socec & Comp. Si C. Sfetea Lepizig Viena Otto Harrassowitz Gerold & Comp. 1913, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/34/Alexandru_Sadi-Ionescu_-_Publica%C8%9Biile_periodice_rom%C3%A2ne%C8%99ti_-_(ziare,_gazete,_reviste)._Volumul_1_-_Catalog_alfabetic_1820-1906.pdf

Neumann, Victor. 1997. *Tentația lui Homo Europaeus. Geneza ideilor moderne în Europa centrală și de sud-est*, Editura All, București.

Popa, Mircea. 1998. *Apropieri literare şi culturale româno-maghiare*, Editura Dacia, Cluj-Napoca.

Rotaru, Ion,. 1981. *Literatura română veche*, Editura Didactică şi Pedagogică, București.

W. Kovács András, *A Wass család cegei levéltára*, Kolozsvár 2006, http://www.mek.oszk.hu/05000/05051/05051.pdf

Resurse electronice

http://revistasinteza.ro/a-fost-o-vreme-cand-la-buda-se-tiparea-mai-multa-carte-romaneasca-decat-la-iasi-sau-bucuresti/
www.bcu-iasi.ro/authority_files/BCU10.000004454.html,
http://convorbiri-literare.dntis.ro/PAPUCian3.html
http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/m/m14978.htm
http://www.mek.oszk.hu/03600/03630/html/

http://mek.oszk.hu/04900/04918/html/mhnesajnalja0034.html

http://mek.oszk.hu/04900/04918/html/mhnesajnalja0094.html

http://mek.oszk.hu/13500/13501/13501.pdf

http://enciclopediaromaniei.ro/wiki/Mihail_Halici
http://dragusanul.ro/teodor-racoce/

BDD-A25652 © 2017 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 16:08:13 UTC)